

MAGYAR SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK
értelmező és fogalomköri szótára

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2009

A MAGYAR NYELV KÉZIKÖNYVEI XVI.

Sorozatszerkesztő

KISS GÁBOR

Mindössze arra akartalak figyelmeztetni, mennyire nincs és nem lehet 'teljes' szótár.

A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből.

A nyelv azonban a tenger, a tenger.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: „Kagyló és tenger”, *Nyelv és lélek.*

Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 166.

BÁRDOSI VILMOS

MAGYAR
SZÓLÁSOK,
KÖZMONDÁSOK

ÉRTELMEZŐ ÉS FOGALOMKÖRI
SZÓTÁRA

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2009

Lektorálta

KISS JENŐ
nyelvész, akadémikus

MAGAY TAMÁS
az MTA Szótári Munkabizottságának tagja

Számítástechnikai munkatárs
KISS MÁRTON

ISSN 1589–4371
ISBN 978 963 9902 04 6

© Bárdosi Vilmos, 2009

Kiadja a TINTA Könyvkiadó, Budapest

Minden jog fenntartva. A jogtulajdonos előzetes engedélye nélkül a mű sem részleteiben, sem egészében semmilyen eljárással nem reprodukálható.

Tartalomjegyzék

Előszó	7
A szótár felépítése és használata	10
A szótár anyagának kiválasztása	10
Az anyag elrendezése a betűrendes értelmező szótári részben	12
A szócikkek felépítése a betűrendes értelmező szótári részben	14
A fogalomköri mutató	19
Rövidítések és jelek	24
Feldolgozott szótárak	25
Bibliográfiai válogatás	27
Betűrendes értelmező szótári rész	29
Fogalomköri mutató	753

Előszó

„A nyelvet nem lehet szótárazni, elzárni és véglegezni. Eleven szöveget az, mely teljesen soha sincs készen, mindig újra és újra kell szövíünk, valahányszor beszélünk vagy írunk.” KOSZTOLÁNYI DEZSŐ e nemesen megfogalmazott gondolata szerint¹ – amelynek igazságát a modern nyelvészeti munkák is alátámasztják – az emberi nyelv kreativitása leginkább abban mutatkozik meg, hogy a beszélő a kommunikáció folyamán képes olyan mondatokat, mondatsorokat alkotni és megérteni, amelyeket előtte soha senki nem fogalmazott meg. Ezek nagy része a beszéd közben alakul ki, tehát nem tervezhető, hanem alkalmoszerű, főleg a beszédhelyzettől, valamint a kommunikációs folyamatban résztvevők személyiségétől, így alkotóképességétől is függ. A beszéd egy másik, legalább annyira fontos részét azonban előre látható és az adott helyzetben rutinszerűen, automatikusan ismételhető, két vagy több szóból álló és többé-kevésbé kötött szókapcsolatok alkotják. Ezek tehát olyan, már a gyermekkorban a gondolkodásba és a beszédbe beépülő állandó szókapcsolatok, melyeknek tagjai között általában nyelvtani, ún. szintagmatikus viszony van. Szerepük azonban nem nyelvtani, hanem képzetkeltő jellegű, a közlés során nem mi alkotjuk meg őket, hanem – szinte előre gyártott elemekként, szokványos szókapcsolatokként – már készen jelennek meg tudatunkban, azaz nem produkáljuk, hanem reprodukáljuk őket. De ahogy az előre gyártott házigyári elemek anyaga, mérete, formája, funkciója, kapcsolódási helye sem egyforma, úgy természetesen ezeknek a szókapcsolatoknak a kötőanyaga, alakja, kötöttsége és szerepe is változó. Létüket nem utolsósorban annak köszönhetik, hogy képszerűségük miatt (mert „lelkünk egész gazdagsága beléjük fér”²) szerfölött gazdaságos módon és hatékonyan – sokszor igen művészien vagy éppen szellemesen – tudnak hasonló beszédhelyzetekben információkat közvetíteni.

A szókapcsolatokat alkotó építőelemek, a szavak – figyelembe véve az adott nyelv nyelvtani és logikai szabályait – elméletileg végtelen sok módon és formában léphetnek egymással kapcsolatba. E megfigyelésből kiindulva – és a teljesség igénye nélkül – egy nyelvben megkülönböztethetünk:

- 1) teljesen alkalmoszerű és végtelen számú szabad szókapcsolatokat;
- 2) szerkezetileg és jelentéstanilag teljesen kötött, csak globálisan értelmezhető, erős metaforikus értékkel és nyelvi hagyományokkal bíró, közkeletű állandósult szókapcsolatokat az alábbi néhány gyakori típusal és hagyományos elnevezéssel:
  - a) szólások (**kivágja a rezet; felkapja a vizet** (*vmitől v. vmin*); **árkon-bokron át [keresztül]**);

¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: „Fellegjáró és elképesztő”, *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 64.

² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: „A lélek beszéde”, *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 217.

- b) szóláshasonlatok (**szegény, mint a templom egere; annyit ért *vmihez*, mint tyúk az ábécéhez**);
- c) beszédhelyzethez kötött, „akkor szokták mondani, ha...” típusú, ún. „pragmatikus helyzetmondatok”, konvencionális szójárások (**Angyal repül [száll] (el) a ház fölött. Most ugrik a majom a vízbe! Szépre száll a füst. Kár a benziért!**)³;
- d) ún. „beszédművek” a következő néhány lehetséges altípussal:
- i) köszönések, megszólítások (**Pálinkás jó reggelt! Hol jársz itt, ahol a madár se jár?**);
  - ii) szitkozódások, átkozódások (**Az anyja keservét! Az isten verje meg!**);
  - iii) politikai jelszavak (**Nem kell a sóder, nem kell a duma, saját medrében folyják a Duna!**);
  - iv) sírfeliratok (**Itt nyugszom én, olvasod te, olvasnám én, nyugodnál te.**), butélia-feliratok (**Nézz a butykos fenekére, ott az élet dicsősége.**), pólófeliratok (**Foglalt vagyok.**);
  - v) falfirkák (**Hülye, aki (el)olvassa.**) stb.;
- e) szállóigék, bölcs mondások, idézetek (**Nyelvében él a nemzet. Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel!**);
- f) az általános érvényűség igényével használt, életbölcsséget megfogalmazó, mondatértékű közmondások, szokásmondások (**Lassan járj, tovább érsz! Ki korán kel, aranyat lel.**)⁴;
- 3) a két első kategória közötti átmeneti, az összeforrottság különböző fokán álló szerkezeteket, az ún. kollokációkat és terpeszkedő szerkezeteket (**homlokegyenest ellenkező; vereséget szenved**).

A fenti kategóriák közötti határvonalak meghúzése nem mindig egyszerű feladat. Ennek problematikája azonban külön tanulmány tárgya lehetne.

A nyelvnek azt a részét és a nyelvtudománynak azt az ágát, amely a különböző mértékben kötött szókapcsolatokat érinti, illetve vizsgálja és gyűjti, tág értelemben az eléggé általánosan elfogadott frazeológia gyűjtőnévvel jelöljük. Az ide tartozó nyelvi egységeket pedig általában frazeologizmusoknak, frazeológiai egységeknek, frazémáknak, idiomatizmusoknak, idiómáknak, állandósult szókapcsolatoknak, (szokványos) kifejezéseknek, szólásoknak, szólásmódoknak, szokásmondásoknak, proverbiumoknak stb. szokták nevezni. Ezek közül manapság úgy tűnik, hogy a **frazéma** szakszó kezd egyre inkább elterjedni.

Magyarországon a szólás- és közmondásgyűjtésnek nagyon gazdag hagyománya van⁵. A XX. század második felénél maradvá elsősorban O. NAGY GÁBOR (1966) vagy

³ O. Nagy Gábor meghatározása szerint ezeknek a konvencionális kifejezéseknek „az a legszembevetőbb jellemvonásuk, hogy pusztán a megszokás tartja őket életben; bizonyos helyzetekben, bizonyos alkalmakkor anélkül mondja őket az ember, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítana a velük kifejezett megállapításnak.” O. NAGY GÁBOR: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest, 1976, 16.

⁴ A helyzetmondatokkal ellentétben mind a szállóige, mind pedig a közmondás olyan általános érvényű elvet fogalmaz meg, „amelynek a tartalmával kapcsolatban fölvethető az 'igaz vagy nem igaz kérdés', és amely mindig többé-kevésbé korhoz kötött és ezért társadalmilag is meghatározott világnézetet tükröz.” O. NAGY GÁBOR: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest, 1976, 12.

⁵ A témáról részletesebben lásd: O. NAGY GÁBOR: *A magyar frazeológia története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

MIHÁLYI JÓZSEF (1963) nevét kell megemlítenünk, akiknek gyűjteményei kiválóan mutatták be a magyar nyelv gazdag szólás- és közmondáskincsét. O. NAGY GÁBOR monumentális munkáját nehéz lenne túlszárnyalni. Nem is ez volt a célunk. Az elmúlt négy évtized nyelvfejlődése, a frazeológia és a lexikográfia területén bekövetkezett elméleti, módszertani változások, valamint a nyelvet mindennapi munkájukban használók növekvő igénye egyre újabb és jobb kézikönyvek, szótárak iránt együttesen indokolták a magyar nyelv új frazeológiai szótárának megszerkesztését.

A most közreadott szótár 14 000, jelentésmagyarázattal ellátott magyar kifejezést, szólást, helyzetmondatot és közmondást tartalmaz. Gyűjteményünk összeállításával több célt is szerettünk volna elérni:

- tudományos igénnyel és egyben a gyakorlati szempontokat is szem előtt tartva számba venni a magyar nyelv ősi, évszázadok óta a mai napig használatos klasszikus, irodalmi, népies fordulatai mellett elsősorban a mai nyelvállapotrara – annak szlenges, néha kissé vulgáris rétegét is beleértve – jellemző frazeológiai egységeit;
- részt vállalni a nyelvünk elszíntelenedése és nyelvi hagyományaink pusztulása elleni küzdelemben oly módon, hogy minden anyanyelvi beszélő jobban megismerhesse a bemutatott szólások által is nyelvünk történetét, szellemét, hagyományait;
- hasznos munkaeszközt kézbe adni a magyar nyelv minden hazai és külföldi használójának ahhoz, hogy a gazdagabb jelentéstartalommal bíró szólások segítségével minőségileg magasabb nyelvtudási szintet érhessenek el, mondanivalójukat meggyőzőbben, tömörebben, képszerűbben tudják megfogalmazni, és ezáltal is elkerülhessék a képzavart okozó gyakori téves szóláshasználatot;
- olyan lexikográfiai adatbázist létrehozni, amely hatékony kiindulópontul szolgálhat általános és frazeológiai szótárak összeállításához.

Szótárunk közvetlen előzményeként és kiindulási alapjaként meg kell említeni még a Tinta Könyvkiadónál 2003-ban megjelent és több kiadást is megélt *Magyar szólástár – Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* című gyűjteményünket, amelynek az OTKA T 2257 és T 017939 számú kutatási szerződésai által is támogatott anyaggyűjtésében GÖRBICZ EDIT, IKER BERTALAN, JÁRÁSI ANIKÓ, KISS KORNÉLIA, † LÁSZLÓ SAROLTA, MARUSZKI JUDIT, NAGY ÁGNES, NÁRAY-SZABÓ MÁRTON, SIMON PÉTER, SZABÓ DÁVID, szerkesztésében pedig BALÁZS GÉZA, BALOGH PÉTER, HESSKY REGINA és KISS GÁBOR működtek közre.

A szótár felépítése és használata

A SZÓTÁR ANYAGÁNAK KIVÁLASZTÁSA

A közreadott szókapcsolatok típusai és a használók köre

Szótárunkat úgy állítottuk össze, hogy az lehetőleg minél nagyobb áttekintést adjon a magyar kifejezések, szólások, helyzetmondatok (szójárások) és közmondások típusairól. A nyelv hihetetlen gazdagsága és szüntelen változása folytán e nyelvi elemek teljes felsorolása természetesen nem lehetett a célunk. Amint erre már utaltunk, a magyar nyelv ősi, évszázadok óta a mai napig használatos fordulatainak, szokásmondásainak rögzítése mellett elsősorban a mai magyar köznyelvre jellemző állandósult szókapcsolatokat kívántuk számba venni, azokat tehát, amelyeket egy ma élő iskolázott, főleg fiatal, illetve középkorú magyar anyanyelvű beszélő ismer, használni vagy – jelentéstartalmát megismerendő – keresni akar.

Ez utóbbi területen külön figyelmet szenteltünk a SZLENG minősítésű kifejezéseknek. Ezek beszélt nyelvi szókincsünk olyan újabb és nehezen rögzíthető képződményei – helyenként még talán csak amolyan tréfás *hapax legomenonok*⁶ –, amelyek a kevéssé igényes, igen feszelen és tréfás nyelvhasználatban, az újításra nagyon hajlamos argóban és a diáknyelvben fordulnak elő. A szlengre általában jellemző a nyers, szókimondó, helyenként vulgáris, durva kifejezésmód, elsősorban a társadalom által egyébként tabuként kezelt területeken. Mivel azonban ezek is a nyelvhez tartozó elemek, a szótárban való szerepeltetésüktől – módjával és egy bizonyos szükségszerűen szubjektív módon megvont határon belül – nem tekinthettünk el. Esztétikai megítélésüket, használatuk korlátozott voltát azonban mindig a VULG. minősítéssel jeleztük.

Természetesen előfordulnak gyűjteményünkben a RÉG. vagy RITK. rövidítéssel jelzett, régies, elavulóban lévő, ma már ritkábban használt fordulatok is, amelyek azonban képszerűségüknél fogva a mai nyelvhasználó számára is könnyen felfoghatóak, értelmezhetőek (**csigaparipán jár** 'lassan jár'; **Bagoly is bíró (a) barlangjában**. 'a saját otthonában mindenki úr') vagy amelyeknek megértése fontos lehet egy-egy magyar klasszikus író műveinek olvasásakor (például a Móricznál olvasható **Abrahám kebele** 'a mennyország, a túlvilági boldogság' vagy a Csokonai által használt **egy rubrikába helyez [sorol v. vesz] vkit vkivel** 'egy kategóriába sorol vkit vkivel, egyformán ítéli meg őket' kifejezések). Ugyanilyen megfontolásból szerepeltetünk a Bibliából vagy a görög-római mitológiából származó és az európai kultúrában tovább élő közismert fordulatokat is (**árulkodó júdás; Damoklesz kardja; kettévágja [megoldja] a gordiuszi csomót** stb.).

⁶ Egyetlen helyen előforduló adat (szó szerint: egyszer mondott).

A szótár típusa és fő jellemzői

A gazdag magyar frazémaanyag szövegkörnyezetben, szemléltető példamondatokban való bemutatására, illetve a szólások eredetmagyarázatára terjedelmi okokból eleve nem vállalkozhattunk. Ennek megfelelően tehát szótárunk az alábbi szempontok előtérbe helyezésével kívánja hatékonyan segíteni a magyar nyelv tudatos és igényes használatára törekvő anyanyelvű vagy magyarul tanuló olvasót:

- a) a mai magyar köznyelvben használatos leggyakoribb frazematípusok (szólások, helyzetmondatok és közmondások) minél nagyobb számban való összegyűjtése;
- b) az összegyűjtött frazémák időbeli (RÉG., RITK.), csoportnyelvi (SZLENG) és stiláris (BIZ., GÚNY., NÉP., PEJ., SZÉPÍTŐ, TRÉF., VÁL., VULG.) minősítése;
- c) a frazémák használati lehetőségeinek részletes leírása (különös tekintettel a bennük lévő vonzatokra);
- d) a frazémák alapos, körütekintő jelentésértelmezése (különös tekintettel az utóbbi évtizedekben létrejött jelentésváltozásokra, jelentésbővülésekre, az éppen kialakulóban lévő új jelentésekre);
- e) a frazémák aktív használatát elősegítő, hatékony fogalomköri mutató kidolgozása azok számára, akik egy-egy (ismeretlen vagy alkotóelemeiben csak megközelítőleg ismert) fordulatot (esetleg annak további szinonimáit) nem a bennük előforduló egyedi szavak, hanem a sokkal általánosabb, a mindenki által könnyebben megalkotható fogalomkörök alapján kívánnak megtalálni.

Mi nem került bele gyűjteményünkbe?

Jóllehet az állandósult szókapcsolatok időbeli, csoportnyelvi és stiláris értékelése korántsem mindig egyszerű feladat, az alább felsorolt típusok mégis viszonylag egyértelműen elkülöníthetők, és a használók többségének szempontjából háttérbe szoríthatók. Gyűjteményünk tehát nem vette fel:

- a már teljesen feledésbe merült, elavult, önmagukban már nem, vagy csak nagyon nehezen értelmezhető kifejezéseket, helyzetmondásokat és közmondásokat (**dézmát kell venni a szaván** ‘nagyotmondó’; **körömhegyre áll** ‘minden erejét megfeszítve bátran kiáll’; **Annak is az orra alatt a szája**. ‘ő is ugyanolyan ember, mint bárki más’);
- az O. NAGY GÁBOR és más szerzők által is igen részletesen leírt, csak egy-egy szűkebb régióra jellemző tájnyelvi állandósult szókapcsolatokat és közmondásokat (**medvét fog** ‘nem sikerül a terve, felsül’; **Üres hordó jobban kong**. ‘a buta emberek sok butaságot fecsegnek’);
- a kirívóan vulgáris, durva kifejezéseket vagy ilyen szavakat tartalmazó szókapcsolatokat (**más faszával veri a csalánt** ‘számára kellemetlen v. hátrányos dolgot másvalaki kárára, hátrányára próbál elvégeztetni, elintézni’), amelyeket az érdeklődők speciális szótárakban találhatnak meg (lásd a feldolgozott szótárak listáját);
- a szűken vett szakterminológiához tartozó állandósult szókapcsolatokat (**archimedesi csavar** ‘végtelenített csavarból álló vízemelő gép’; **nagy éjjelipávaszem** ‘Európa legnagyobb szárnyfelületű lepkéje [*Saturnia pyri*]’); ha azonban olyan, eredetileg szakterminológiai – elsősorban a sportnyelvből származó – kifejezésekről van

szó (**magas labda** ‘különösen vita során a partner ügyetlenségéből, figyelmetlenségéből, elszólásából adódó, könnyen kihasználható lehetőség, megtámadható álláspont’), amelyek ma már a köznyelvben is igen elterjedtek, ezeket természetesen gyűjteményünk is közli;

- a már folklorisztikusnak tekinthető és fentebb jelzett beszédműtípusok (politikai jelszavak, feliratok, sírfeliratok stb.) nagy részét (**Nézz a butykos fenekére, ott az élet dicsősége.**);
- azokat a magyarban igen nagy számban létező ikerszókat, amelyek nem valamilyen állandósult szókapcsolatban szerepelnek (pl. **ismeri az ügy v. a dolog minden ága-bogát** ‘bonyolult, szerteágazó dolognak, kérdésnek minden részletét ismeri’), hanem önállóan is megállnak (**boldog-boldogtalan** ‘bárki, mindenki’), vagy tetszőleges szavakkal társíthatók (**folyton-folyvást eszik, iszik, beszél... stb.** ‘állandóan eszik, iszik, beszél... stb.’);
- a mindennapi nyelvhasználatban (pl. a tömegkommunikáció nyelvében) igen gyakori és tulajdonneveket helyettesítő, névfelidező metaforikus szókapcsolatokat⁷, „ragadványneveket”, amelyeket egyébként hagyományos szótári meghatározással nem is lehet ellátni (pl. **a kálvinista Róma** ‘Debrecen’, **a legnagyobb magyar** ‘Széchenyi István’, **a haza bölcse** ‘Deák Ferenc’, **a nemzet csalóánya** ‘Blaha Lujza’, **a fekete párdúc** ‘Grosics Gyula’, **Isten ostroma** ‘Atilla’, **az ezer tó országa** ‘Finnország’, **Aphrodité szigete** ‘Ciprus’ stb.);
- a szintén külön szótárba kíváncsozó, sokszor nehezen körülírható terpeszkedő igei szerkezeteket (**említést tesz** ‘megemlít’), valamint az ún. lexikai affinitásokat, kollokációkat (**megrögött agglegény**).

A frazémák kiválasztásában, a pontosítások, kiegészítések elvégzésében elsősorban a felhasznált források jegyzékében felsorolt művek szolgáltak támpontul. Évtizedes kutatómunka során azonban elkerülhetetlen volt ezek kiegészítése olyan, az értelmező szótárakban még nem rögzített fordulatokkal, amelyek a mindennapi beszédben már széles körben használatosak (pl. **padlóra küld vkit; zöld utat kap; dob egy hátast; A damaszkuszi úton nagy a tolongás.**), és amelyeket a megújuló magyar szótárírásnak előbb-utóbb rögzítenie kell.

AZ ANYAG ELRENDEZÉSE A BETŰRENDES ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRI RÉSZBEN

Szótárunkban az állandósult szókapcsolatok – egymást első teljes értékű szavak szerinti betűrendben követve – vagy kifejtett formában, azaz magyarázattal ellátva szerepelnek, vagy csak utalószóval arra a címszóra, amely alatt magyarázatuk megtalálható. Így például a *vkinek v. vminek a malmára hajtja a vizet* frazéma mind a **MALOM**, mind a **HAJT**, mind pedig a **VÍZ** címszónál előfordul, de a **HAJT** és a **VÍZ** címszó alatt a *vkinek v. vminek a malmára hajtja a vizet* → **MALOM** utalásos formában csak jelezzük a

⁷ A stilisztikákban antonomázia névvel is szokták azonosítani ezt a jelenséget. A görög eredetű szó (‘másként való megnevezés’) azt jelenti, hogy valamely személyt vagy dolgot általánosan ismert tulajdonságával jelölünk meg, vagyis a neve helyett – rendszerint – a szokásos jelzőjét vagy körülírását használjuk. A ‘névfelidező’ elnevezés Grétsy László szíves közlése.

frazéma meglétét azok számára, akik a szólást e címszavaknál keresik, magyarázatát ('önkéntelenül v. szándéka ellenére is elősegíti vkinek az érdekét, célját') azonban a **MALOM** címszó alatt adjuk meg.

Arra vonatkozólag, hogy mikor mely címszavak (hívószavak, vezérszavak) alatt magyarázzuk meg az állandósult szókapcsolatok jelentését, a következő alapelvek érvényesek:

- Ha van főnév vagy főnevesült elem a kifejezésben, akkor ez utóbbit mindig az első főnévi tag alatt magyarázzuk meg. Például az **igazak álmát alussza** szókapcsolatot az **IGAZ**, a **felkapja a vizet** (*vmitől v. vmin*) kifejezést a **VÍZ**, a **kiugra(sztja a nyulat a bokorból)** szólást pedig a **NYÚL**¹ címszó alatt.
- A szóláshasonlatok kifejtése is a hasonlító szerkezet első névszói eleme (többnyire főneve) vagy ennek hiányában igéje alatt történik: **káromkodik, mint a jégeső (JÉGESŐ)**; **ártatlan, mint a ma született bárány (BÁRÁNY)**; **jár vkinek a keze, mint a motolla (MOTOLLA)**; **úgy, mint a pinty (PINTY)**; **olyan, mint egy alvajáró (ALVAJÁRÓ)**; **olyan kövér, hogy gurul (GURUL)**.
- Ha egy kifejezésben (**mindennek van határa**) egy teljes értékű főnév (**HATÁR**) és egy főnévként is használatos más névszói elem (**MINDEN**) található, a kifejezést általában a teljes értékű főnév (**HATÁR**) alatt fejtjük ki. Ugyanígy járunk el, ha a kifejezés első főneve nem főnévként szerepel: *vkinek tenger sok adóssága van (ADÓSÁG)*. A vezeték- és keresztnévet is tartalmazó kifejezések magyarázata többnyire a keresztnévnek megfelelő címszó alatt található meg: **nem a Tüdős Klára tervezett vkit (KLÁRA)**.
- Ha a főnévi tagnak változatai lehetnek (**benne van a pácban v. a csávéban**), akkor a kifejezés minden főnévi elem alatt (a fenti példákban a **PÁC** és a **CSÁVA** címszó alatt is) önálló szótári egységként, magyarázattal szerepel.
- Ha a kifejezésben nincs főnév, ám van valamilyen más névszói elem, akkor az – vagy több ilyen esetén közülük az első – lesz a kitüntetett címszó: **egyik a másikat éri (EGYIK)**.

Ettől az alapvetően névszóközpontú besorolási elvtől a következő esetekben térünk el:

- Ha egy kifejezésben jószerivel csak igei vagy igenévi elemek vannak (**guggolva is kibírna vmit; Annak már lóttek!**), akkor a kifejezést az első igei tag (**GUGGOL, LŐ**) alatt írjuk le. Esetleges igeváltozatok esetében itt is minden igei tag alatt önálló, kifejtett szótári egység lesz a kifejezés.
- Különösen a helyzetmondatok esetében fordulhat elő, hogy bennük sem névszói, sem pedig igei elem nem található (**Na és aztán?**). Ekkor a besorolás a legerősebbnek tűnő elem (**AZTÁN**) alá történik.

Az utalási rendszer

Szótárunk a szókapcsolatokat a bennük található minden tartalmas szónál felidézti. Például a **VERÉB** címszó alatt kifejtett **Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok** állandósult szókapcsolat – a **VERÉB** címszóra való utalással – egyaránt feltűnik a **HOLNAP**, a **JÓ**, a **MA** és a **TÚZOK** címszavaknál. E módszer kétféle módon is segíti a szótár-

használót: egyrészt – mivel bármelyik tartalmas szavánál keresheti – gyorsan megállapíthatja, hogy az általa keresett szókapcsolat szerepel-e a szótárunkban; másrészt pedig mindig csokorba gyűjtve, együtt láthatja azokat a szókapcsolatokat, amelyekben egy adott szó szerepel.

A csak utalószóval ellátott szókapcsolatok mindig típusmegjelölés (HM. vagy KM.) és használati minősítés (pl. BIZ.) nélkül, a lehető legegyszerűbb alakjukban – de a vonzatok feltüntetésével – szerepelnek. A használó ezeket az információkat természetesen megtalálja annál a címszónál (a fenti példánál maradván a **VERÉB** címszó alatt), ahol a frazémát megmagyarázzuk. Külön segédjelek is felhívják a figyelmet arra, hogy nem magyarázattal, hanem csak utalószóval ellátott szólásról (◊), helyzetmondatról (◻) vagy közmondásról (◊) van szó. A csak utalószóval ellátott frazémákat szabványos betűvel szedtük, a kifejtetteket vastaggal.

Tartalmas szavaknak – tehát olyan címszónak, amely alatt utalással élve felsoroljuk a szókapcsolatokat – elsősorban azokat a főneveket (közneveket és tulajdonneveket), mellékneveket, számneveket és igéket tekintettük, amelyek az értelmező szótárakban is címszóként szerepelnek.

- Nem soroltuk a tartalmas szavak közé – tehát nem váltak szótárunkban címszóvá – a névelőket (**a, az, egy**), a tagadószókat (**ne, nem, se, sem** stb.), a kötőszókat (**de, és** stb.), a névutókat (**elől, hátul** stb.), az indulatszókat (**hű, jaj** stb.), a személyes névmásokat (**én, engem** stb.), a ritkább vagy egyszerű előfordulású határozószókat (**talán**), valamint a létige állító és tagadó alakjait (**van, nincs**).
- Azonban nem tekintettünk el a gyakoribb névmások (pl. **EGYIK, SENKI, UGYANAZ**) és határozószók (pl. **GYORSAN, HAMAR, HIÁBA, HOLNAP, INGYEN, JÓL, KÉSŐN, KORÁN, KÖZEL, LASSAN, MINDIG, MOST, RITKÁN, ROSSZUL, TAVALY, TEGNAP**) címszóként való megjelenítésétől. A melléknévből képzett határozószókat külön címszóként vettük fel (pl. **JÓL, ROSSZUL**). Ha azonban a melléknévi és a határozói alak közvetlenül egymás után következik a betűrendben, egymástól vesszővel elválasztva mindkét alakot feltüntettük a címszóban (**ERŐS, ERŐSEN; KÉSŐ, KÉSŐN**).
- A melléknevek közép- és felsőfokú alakjai az alapfokú alakoknál találhatóak (**JOBB, LEGJOBB** → **JÓ**). Kivétel: **SOK – TÖBB**.
- Az igeneveket általában a szótári igealakra visszavezetve adtuk meg (**felmelegített, felmelegítve** → **FELMELEGÍT; érdemlően** → **ÉRDEMEL; leforrázott** → **LEFORRÁZ**), kivéve, ha azok melléknévként külön is szerepelnek a *Magyar értelmező kéziszótárban* (pl. **MENŐ, ÍROTT, VESZETT**).

A SZÓCIKKEK FELÉPÍTÉSE A BETŪRENDES ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRI RÉSZBEN

A címszavak

- Az azonos alakú címszavakat arab számmal választjuk el egymástól (**ÁLL¹ – ÁLL²**). A köztük lévő sorrend: névszó (főnév), ige, egyéb szófaj. A névszói kategórián belül azonban további szófaji szétválasztást – nagyon indokolt esettől eltekintve – szótárunk jellegéből fakadóan nem tartottunk szükségesnek. Így például

- a **LAPOS** címszó alatt együtt találhatók mindazok a frazémák, amelyekben a 'lapos' szó főnévi és melléknévi alakban használatos.
- A címszó alakváltozatai szögletes zárójelben állnak: **DÖRGÉS [DÜRGÉS]**. A ritkább címszóalaknál utalunk a gyakoribb alakra, ahol a címszóval kapcsolatos szólásokat is megadjuk: **DÜRGÉS** → **DÖRGÉS**.
  - A mai nyelvéllapot szerint csak állandósult szókapcsolat elemeként előforduló címszavak elvont alakját tompa zárójelben jelezzük: ⟨**HADILÁB**⟩, ⟨**VÉRSZEM**⟩. E szavak tehát manapság szabad szókapcsolatokban nem használatosak. Hasonlóképpen kezeljük az idegen írású vagy hangzású, valamint az értelmező szótárakban nem szereplő, hangsúlyosan argotikus címszavakat is: ⟨**BOOGIE**⟩, ⟨**KURZ**⟩, ⟨**JERGLI**⟩.
  - A címszavak ábécérendben követik egymást, és bokrot alkotnak, melyen belül a frazémákat első teljes értékű szavuk szerinti betűrendben soroljuk be. A kifejtett frazémákat – szemben a szabványos betűtípussal szedett és csak utalószóval ellátottakkal – vastag szedéssel emeljük ki.
    - a kezdő helyzetben lévő *vkinek, vmilyen* stb. típusú vonzatokat, illetve a zárójeles alakokat – pl. *vkinek (a) füle hallatára* – a betűrend szempontjából nem vettük figyelembe;
    - a hagyományos értelemben vett, magyarázattal kísért szólásokat, szóláshasonlatokat a jobb olvashatóság érdekében a ◉ segédjel azonosítja, külön rövidítéssel azonban nem láttuk el ezt a számszerűleg legnépesebb alapkategóriát;
    - a nagybetűvel kezdődő, magyarázattal ellátott és HM. rövidítéssel is jelzett, ún. szokványos helyzetmondásokat, szójárásokat a jobb olvashatóság érdekében a ■ segédjel azonosítja;
    - a szintén nagybetűvel kezdődő, magyarázattal ellátott és KM. rövidítéssel is jelzett klasszikus közmondásokat a jobb olvashatóság érdekében a ♦ segédjel azonosítja;
    - ha egy frazéma mind szólásszerű mind pedig helyzetmondatszerű (vagy közmondásszerű) használatban is lehetséges, akkor közöttük a sorrend: szólás, helyzetmondat (közmondás).
    - Emlékeztetőül: a csak utalószóval ellátott frazémák esetében a segédjelek (◉, □, ◇) igen, de a HM. és KM. rövidítések nem szerepelnek.

A frazémák szótári alakja

- Magát a frazémát az általános szótárírási gyakorlatnak megfelelően általában a lehető legsemlegesebb alakban adjuk meg.
  - Az ige, hacsak nem más alakban rögzült, mindig egyes szám harmadik személyben szerepel.
  - A szókapcsolaton belül kerek zárójelbe kerülnek a kifejezésbe beilleszthető, de tetszés szerint el is hagyható elemek: **(örökké) az anyja szoknyáján ül**.

A változatok kezelése

- A jobb átláthatóság és a könnyebb keresés kedvéért a tartalmilag, jelentésük szerint ugyan összetartozó, de szerkezetükben (pl. vonzathasználat, igekötős alak miatt) eltérő és így a szócikken belül a betűrendben egymástól távol eső, rokon értelmű szókapcsolatokat alapvetően nem vontuk össze, hanem – egy-egy címszó alatti betűrendben elfoglalt helyén – önálló szótári egységekként tüntettük fel, ha az első elemük a változó. Így tehát az **albérleti duma**, a **nagy duma**, a **süket duma** vagy **A java még hátravan**. [...] (**Még csak**) **most jön a java**. frazémák mind önálló egységként – de azonos (esetleg hasonló) meghatározással szerepelnek.
- Ha azonban a szócikken belül a kifejezés alakváltozatai közvetlenül egymás után következnek a betűrendben, vagy nem az első elemük a változó, a változatokat szögletes zárójelek között jeleztük. Pl.: **Ádámról, Éváról rokonok [rokonok Ádámról, Éváról]; belelóg *vkinek* a keze a bilibe [bilibe lóg *vkinek* a keze]; cégéres [címeres] gazember; az ablakon hányják [szórják] be a pénzt *vkinek***. Előfordulhat az is, hogy a változatok nem betűrendben követik egymást, mert két alak közül az egyik sokkal gyakoribb, mint a másik: **kiteszi [kirakja] *vkinek* a szűrét (*vhonnan*)**. Ha a változatokon belül szinonimák is lehetségesek, ezeket a „v.” rövidítéssel választottuk el egymástól: **kidob [kilök v. kirak v. kitesz] az utcára *vkít*; Kutyaugatás [szamárbógés v. számárorordítás] nem hallatszik [hallik] az égbe [az égig v. a mennybe v. a mennyországba]**. (Jóllehet a tagmondatokat bevezető „vagy” szó előtt a magyarban általában vessző áll, e kötőszó rövidített, a szótárszerkesztésben megszokott „v.” változata esetében eltekintettünk e szabály következetes – és a szótári alakokban, meghatározásokban inkább zavaró – érvényesítésétől.)
- Mivel ugyanarra a jelentéstartalomra néha igen jelentős számú – gyakran a kötőszóban is eltérő – hasonlat kínálkozik, ezeket a jobb olvashatóság érdekében főszabályként általában külön szerepeltettük. Pl.: **olyan kicsi, ha leül a fűbe, rácsöpög a harmat; olyan kicsi, hogy a földből is alig látszik ki; olyan kicsi, hogy ki se(m) látszik a földből; olyan kicsi, mint a kutya ülve**. Kivételt képez ez alól, ha a hasonlító tagmondat bővítményének lehetnek változatai. Ebben az esetben összevonással éltünk. Pl.: **megszokott *vmit*, mint cigány lova a koplalást [a verést]**.
  - A szóláshasonlatok esetében egyébként – az egyértelműség kedvéért – a **mint** és a **hogy** kötőszókat megismételtük, ha új változatról volt szó: **úgy vigyáz *vmire*, mint a szeme fényére [világára v. mint a két szemére]**.
  - A hasonlat melléknévét vagy igéjét kiegészítő, erősítő **olyan** és **úgy** szavak használata elsősorban ritmikai kérdés, ezért ezek – kivéve, ha hiányuk miatt a hasonlat nyelvtanilag helytelenné válna (pl. **olyan hideg van, hogy ölben viszik ki ugatni a kutyát; úgy esik, hogy ölben viszik ki ugatni a kutyát**) – nem mindig, vagy csak zárójelben szerepelnek.
- A helyzetmondatok lényegükből fakadóan mikrodialógusokban hangzanak el. Ennek megfelelően egységes szótári alakjuk meghatározása sem mindig könnyű. Mivel azonban leggyakrabban egyes szám második és harmadik személyű alakok-

ban használjuk őket, mi is ezeket az alakokat tüntettük fel leginkább. Pl.: **Ne szórakozz(on) (már) velem!** Ha azonban ezektől eltérő alak(ok) a gyakori(ak), szótarunk is természetesen azt vagy azokat adja meg: **Ha addig élek is!**

A frazémákban szereplő vonzatok

- Gyűjteményünk célul tűzte ki azt is, hogy megadja a szókapcsolatok, illetve a bennük szereplő igék vonzatát (**beleüti az orrát *vmibe*; hadilábon áll *vkivel* v. *vmivel*; *vkinek* (halvány) dunsztja sincs *vmiről* stb.**). Ennek igen nagy jelentősége van, mert a vonzatok ismeretének hiányában a kifejezések használata, mondatba illesztése – elsősorban persze a magyart mint idegen nyelvet tanulók számára – nem mindig egyértelmű. (A tapasztalatok szerint azonban még a magyar anyanyelvűek hétköznapi beszédében is megfigyelhető bizonyos grammatikai „gyöngülés”, hevenyészetség, amely leginkább a téves vonzathasználatban nyilvánul meg.) Az is említést érdemel, hogy több jelentés gyakran vonzattal eltéréssel párosul. Ezeket a frazémákhoz tartozó, a használat számára tehát fontos kiegészítő grammatikai elemeket dőlt betűvel és a szokásos szótári rövidítésekkel (*vkinek*, *vmítől*, *vmilyen* stb.) jelöltük.
- Az alanyi pozícióban lévő *vki*, *vmi* elemeket – indokolt kivételtől eltekintve – nem jelöltük (**ismeri a dörgést; magas labda**). Az alany élő vagy élettelen voltát gyakran a szólásdefiníció teszi egyértelművé. Feltüntettük azonban a fenti vonzatokat, ha az alany egyaránt lehet élő és élettelen (**kemény *vki* v. *vmi*, mint az acél**), vagy kizárólagosan csak élettelen (**küszöbön áll [van] *vmi***).
- A *vkinek*, *vminek* határozatlan névmási ragos alak a birtokos személyragozás (személyjelezés) harmadik személyében álló főnév előtt a birtokos jelzőt képviseli akkor, ha az igei cselekvés alanya és a birtokos jelző nem azonos személyű: **beszél *vkinek* a fejével**.
- Ha a *vkinek*, *vminek* ragos alak mellett nem birtokos személyraggal (személyjellel) ellátott főnév áll, akkor a *vkinek*, *vminek* alak természetesen részeshatározó és a frazéma mögé kerül: **leadja a fülest *vkinek*; hálót sző *vkinek***.
- Ha a vonzat nem kötelező, azt kerek zárójelben adtuk meg: **agyvérzést kap (*vkitől* v. *vmítől*); leesik *vkinek* az álla (*vmítől*)**.
- Emlékeztetőül: a kezdő helyzetben lévő *vkinek*, *vminek* stb. vonzatokat a szólások betűrendbe állításakor nem vettük figyelembe; a vonzatokat a csak utalószóval ellátott frazémák esetében is feltüntettük.

A frazémák lexikai (stílus- és használati körére vonatkozó) minősítése

- Azok az időbeli, csoportnyelvi és stílárius jegyek, minősítések, amelyek a kifejezések használatát elsősorban a nem anyanyelvi használó számára döntő módon befolyásolják és a szélesen értelmezett semleges nyelvhasználattól egyik vagy másik irányban élesen eltérnek, közvetlenül a szókapcsolat mögött és az értelmezés előtt szerepelnek kiskapitális betűtípussal, ha az egész frazémára vonatkoz-

nak (**van néhány atmoszféra** *vkiben* BIZ., TRÉF. 'kissé becsípett, ittas'). Előfordulhat, hogy a szókapcsolatnak több jelentése is van, és egy-egy ilyen minősítő jegy csak valamelyik – a) vagy b) – jelentésére vonatkozik. Ekkor a minősítés a jelentést megkülönböztető betű és az értelmezés közé kerül (**beüt az áldás** BIZ. a) 'váratlanul régóta remélt, nagyon jó dolog történik'; b) GÜNY. 'váratlan balszerencse következik be'). Több lexikai jegy megléte esetén azokat az alábbi sorrendben adjuk meg: időbeli, csoportnyelvi, stílári jegy. Pl.: **sűrített marxizmus** RÉG., SZLENG, TRÉF. 'rendőri gumibot'. Ezek a minősítő jegyek egyrészt a szókapcsolatok valamelyik eleméből következnek, másrészt – és talán gyakrabban – a szövegtípusból, a beszédhelyzetből, a beszélgetőpartnerek egymáshoz való szociális viszonyából fakadnak. A lexikai minősítések kialakításában a forrásmunkák között megadott szótárakra támaszkodtunk. A „Rövidítések és jelek” című részben soroljuk fel a használt minősítéseket és meghatározásaikat.

Emlékeztetőül: a lexikai minősítéseket a csak utalószóval ellátott frazémák esetében nem tüntettük fel.

A jelentésmagyarázatok

- A kifejezés után következik annak minél pontosabb, a használatára vonatkozó és értékelő mozzanatok is tartalmazó metanyelvi értelmezése, jelentésmagyarázata.
  - Ha egy-egy kifejezésnek több jelentése is van, ezeket a); b); c) stb. jelöléssel különítettük el.
  - A jelentésmagyarázatokon belül azokat az alakokat (feltételes mód, tagadó alak stb.), amelyek használata nagyon gyakori vagy kizárólagos, továbbá az esetleges kontextuális, a szókapcsolatok jellegzetes használatára utaló megjegyzéseket kerek zárójelek között tüntetjük fel: **míg fennáll a világ** '(állító mondatban) örökké, (tagadó mondatban) sohasem'; **az örök békeség** VÁL. 'a halál (nyugalma, békéje, csendje)'; **úgy ellátja vkinek a baját, hogy (az) attól koldul** 'nagyon megver vkit (gyakran fizikai erővel való fenyegetésként is: **Úgy ellátom a bajod, hogy attól koldulsz!**)'.
  - Vannak olyan esetek, amikor a kifejezés és annak jelentése, parafrázisa közé nem lehet a szokásos módon – persze a szükséges jelentéstani többletek hangsúlyozásával – mintegy egyenlőségjelet tenni (mint például a **jobb belátásra jut [tér]** frazéma esetében, amelyet viszonylag egyszerűen meghatározhatunk az alábbi módon: 'a **korábbinál helyesebben, józanabban** ítéli meg a dolgo(ka)t v. viselkedik'). A **Kár a benzinért!** típusú és a nemzetközi szakirodalomban pragmatikus helyzetmondatoknak, konvencionális szójárásoknak is nevezett frazémák, illetve a **Sok beszédnek sok az alja.** típusú közmondások azonban általában adott beszédhelyzetben, azzal kapcsolatos válaszként, annak értékeléseként hangzanak el, tehát mindig a beszélő álláspontját, a beszédhelyzetet tükrözik. Lexikográfiai újításként szótárunkban ezt jelzi, hogy ilyen esetben a teljes metanyelvi értelmezés kapcsos { } zárójelbe kerül: **Kár a benzinért!**

HM., BIZ. {lebeszélés, leintés kifejezése: nem érdemes, nem éri meg a fáradságot, hiábavaló az igyekezet}; **Tedd be kívülről az ajtót!** HM., BIZ. {felszólítás távozásra: menj ki, tűnj el!}; **Ki korán kel, aranyat lel.** KM. {a szorgalmas munkának megvan az eredménye}.

A FOGALOMKÖRI MUTATÓ

A fogalomköri mutató célja

A gyűjteményt részletes fogalomköri mutató is kiegészíti, ami a rokon értelmű vagy csak lazább, asszociatív kapcsolatban lévő kifejezescsoportok keresését és az aktív, produktív szótárhasználat még hatékonyabbá tételét szolgálja. E mutató több mint 600, ábécérendben következő fogalomkör (kulcsfogalom) vagy fogalomköri csoport megnevezése alatt (pl. **BUTA, BUTASÁG; CSODÁLKOZÁS, CSODÁLKOZIK; ÉRTÉK, ÉRTÉKES, ÉRTÉKESSÉG** stb.) felsorolja a vonatkozó szókapcsolatokat, lehetővé téve a használónak az egy-egy fogalomkörhöz kapcsolódó célirányos keresést, vagy újabb, addig még ismeretlen, szinonim kifejezések elsajátítását. Ezeket ugyanis – mivel esetleg sem a keresett kifejezéseket, sem pedig azok alkotóelemeit nem ismeri (vagy éppen nem jutnak eszébe) – egyébként csak véletlenül találhatja meg a szótárban. Ezekre a hosszabb vagy rövidebb állandósult szókapcsolatlistákkal szemléltetett fogalomkörökre vagy fogalomköri csoportokra további több mint 2000 fogalomkörnél található utalás (lásd később).

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy szinte lehetetlen egy minden igényt kielégítő fogalomköri elrendezés megvalósítása, különösen ilyen jelentős mennyiségű anyag esetében. Nem véletlenül oly ritkák a hazai, de még a nemzetközi szótárpiacon is a fogalomköri elrendezést választó szótárak. Ráadásul az eredményt könnyen érheti a szubjektív vádja, hisz minden nyelvhasználóban más és más – gyakran az adott beszédhelyzet szerint is változó – fogalmi társítások élnek. Ennek veszélyét azzal igyekeztünk csökkenteni, hogy fogalomköri hálónk szinonim elemeit folyamatosan összevetettük a meglévő magyar szinonimaszótárak csoportosításával. Annak oka, hogy az azokban található szinonimasoroktól gyakran mégis eltérő csoportokat alkottunk, elsősorban abban rejlik, hogy csoportosításunk szigorúan tapasztalati módon az összegyűjtött szólások jelentéséből indult ki. E munka eredményeképpen valójában egy szólásokból kiinduló önálló fogalomköri szinonima- vagy még inkább képzettársító szótár is megbújik tehát szótárunkban. A nehézségek ellenére mégis vállaltuk e munka elvégzését, mert biztosak vagyunk abban, hogy minden hiányosságával együtt e fogalomköri mutató a magyar szótárírás jelentős újdonságaként feltétlenül a szótárhasználók érdekeit szolgálja.

Az állandósult szókapcsolatok fogalomköri mutatója még további szemiotikai, folklorisztikai stb. kutatási lehetőségeket kínál a nyelvtudomány, de még az irodalomtudomány, a néprajztudomány, a pszichológia, a szociológia számára is.

A fogalomköri mutató felépítése

A fogalomköri címszónáló kialakítása

A helypazarló ismétlések elkerülése, valamint a hatékony keresés követelménye is indokolta a fogalomkörök között meglévő természetes összefüggések, rokoni kapcsolatok figyelembevételét. Ennek megfelelően tehát az általánosabb, átfogóbb fogalomkörökhöz besorolható fogalmak esetében nem mindig adtuk meg a hozzájuk tartozó – változó hosszúságú – szókapcsolatok listáját, hanem csak utalással éltünk. Például az AKADÁLY; BAJ; BONYODALMAS, BONYODALOM, BONYOLULT, BONYOLULTSÁG; CSAPÁS; GOND; GYÖTRELEM, GYÖTRŐDÉS; KATASZTRÓFA; KELLEMETLENSÉG; KÉNYELMETLENSÉG; KÍNOS HELYZET; MEGPRÓBÁLTATÁS; PROBLÉMA; SORSCSAPÁS; VÁLSÁG stb. kulcsfogalmak legáltalánosabban megfogalmazható gyűjtőfogalma a **NEHÉZSÉG** lehet, melyre a fenti kulcsfogalmaknál csak az alábbi módon utaltunk: *lásd*: NEHÉZSÉG. A **NEHÉZSÉG** gyűjtőfogalomnál pedig az összes vonatkozó kulcsfogalmat szögletes zárójelek között, betűrendben, egymástól pontosvesszővel elválasztva felsoroltuk. (Az egymáshoz tartalmilag közelebb álló fogalmakat vesszővel választottuk el: GYÖTRELEM, GYÖTRŐDÉS.)

E megoldással is a használó munkáját szeretnénk volna megkönnyíteni, aki a szögletes zárójelek közötti felsorolásban így egy pillantással áttekintheti, hogy mely fogalmak kerültek a címszóként vagy „címszósorként” (lásd később) szereplő ún. gyűjtőfogalommal szorosabban vagy lazábban összetartozó asszociatív viszonyba. A szoros értelemben vett szinonimitás helyett tehát ez esetben inkább egymással társítható fogalomkörökről beszélhetünk. Ez a körülmény magyarázza, hogy a szókapcsolatok listájában előfordulnak olyanok is (pl. **letöri** *vkinek a szarvát*), amelyek első olvasásra talán nem azonnal hozhatók összefüggésbe a fogalomköri címszóval (itt: **GÚNY, GÚNYOL, GÚNYOLÓDÁS, GÚNYOLÓDIK**), viszont megfelelnek a címszó alatt felsorolt társítható fogalomkörök valamelyikének (itt pl. MEGALÁZ, MEGALÁZÁS VAGY MEGSZÉGYENÍT, MEGSZÉGYENÍTÉS).

Ha úgy ítéltük meg, hogy a kereső számára esetleg hasznos lehet egy másik, a szóban forgó fogalomkörrel lazább kapcsolatban lévő, és így azzal szoros szinonimaként nem összevonható fogalomkörhöz tartozó szókapcsolatok áttanulmányozása is, akkor e felsorolást követően a *lásd még* utáni kulcsfogalmak felsorolásával hívtuk fel a használó figyelmét a további lehetséges fogalmi kapcsolódási pontokra. Például: **MODOR** [HANGNEM; HANGVÉTEL; STÍLUS] – *lásd még*: VISELKEDÉS.

Ha egy átfogóbb fogalomkörbe (**ESZIK-ISZIK, EVÉS-IVÁS**) egyébként könnyen besorolható kulcsfogalomhoz (pl. **FALÁNK, FALÁNKSÁG**) tartozó jellegzetes szókapcsolatok száma jelentős listát tesz ki, akkor azt önálló fogalomkörként szerepeltettük. Így a szótárt használnak nem kell az amúgy is igen termékeny **ESZIK-ISZIK, EVÉS-IVÁS** kulcsfogalom alatt felsorolt számos kifejezésből kikeresnie az éppen a **FALÁNK, FALÁNKSÁG** jelentéstartalmához kapcsolódókat.

A fogalomköri címszavak vagy címszósorok alakja

A fogalomköri címszavak kialakítása elsősorban főnévi, melléknévi, igei alakokkal történt. A főnévi alakok kitüntetett szerepét az indokolja, hogy e metanyelvi elvont formában ragadhatók meg leginkább és legáltalánosabban a fogalomkörök (pl. **övon aluli ütés; Alamuszi macska nagyot ugrik.** = **ALATTOMOSKODÁS, ALATTOMOSSÁG**). A melléknévi és igei alakok megadását azért tartottuk szükségesnek, mert számos eset-

ben valószínűleg ezek jutnak legelőször eszébe a használónak (pl. *vkinek még a szemem sem áll jól* = **ALATTOMOS**, *aknamunkát folytat [végez] vki ellen* = **ALATTOMOSKODIK**). A melléknévi vagy igei címszóalakból mind formailag mind pedig tartalmilag általában könnyen tovább képezhető, levezethető határozói alakok (pl. *hátról mellébe* = **ALATTOMOSAN**) rendszeres megadásától azonban eltekintettünk. E határozói alakok ugyanis gyakran csak a szókapcsolatlisták egy-egy szólására vonatkoznak, helyenként kifejezetten ritka és furcsa hangzásúak lennének (pl. **ÖNTELLEN**, **GALÁDUL**), következésképpen fölöslegesen bonyolítanák a címszósort. Indokolt esetben természetesen a határozói alakokat is feltüntettük (pl. **GYORSAN**, **LASSAN**, **KORÁN**, **KÉSŐN**, **GYAKRAN**, **INGYEN**). A „címszósorokat” alkotó fogalomkörök felsorolásában a betűrend által megkívánt sorrendet követtük (pl. **ALATTOMOS**, **ALATTOMOSKODÁS**, **ALATTOMOSKODIK**, **ALATTOMOSSÁG**).

Az utalások során (*lásd* vagy *lásd még*) a rokon értelmű fogalomköröket tartalmazó címszósorokban mindazokat a nyelvtani alakokat feltüntettük, amelyeknek szinonimáit a szókapcsolatokkal illusztrált címszósorok is tartalmazzák (az **ALATTOMOS**, **ALATTOMOSKODÁS**, **ALATTOMOSKODIK**, **ALATTOMOSSÁG** címszósorra például az **ALAMUSZI**, **ALAMUSZISÁG**, **ALAMUSZISKODÁS**, **ALAMUSZISKODIK**; **ÁLNOK**, **ÁLNOKOSKODÁS**, **ÁLNOKOSKODIK**, **ÁLNOKSÁG**; **SUNYI**, **SUNYISÁG**, **SUNYÍT**, **SUNYÍTÁS** címszósorok utalnak).

A fogalomköri címszósorok betűrendjét illetően – ha tehát egy címszósorban több fogalomkört is felsoroltunk – mindig a felsorolás első elemét tekintettük mérvadónak (a fenti példában az **ALATTOMOS** szót).

Többtagú fogalomköri címszavakat csak nagyon indokolt esetben használtunk (pl. **GYORS FELFOGÁS**). Helyettük egytagú szinonimáikat adtuk meg. Pl.: **OLCSÓ**, **OLCSÓSÁG** és nem **JUTÁNYOS ÁR**.

Idégen szót fogalomköri címszóként csak ritkán adtunk meg (**PROSTITÚCIÓ**), helyette többnyire a magyar megfelelőket tüntettük fel (**PROVOKÁCIÓ**, **PROVOKÁL**, **PROVOKÁLÁS** *lásd: KIHÍVÁS*).

Az azonos alakú – azonos vagy eltérő szófajú – fogalmi címszavakat arab számozással különítettük el. A köztük lévő jelentésbeli különbségeket további formai vagy tartalmi pontosítások jelezhetik. Pl.: **NŐ²** (*ige*) – tehát a szófaj egyértelműsítése, vagy **TISZTA¹**, **TISZTASÁG¹** [**MOSAKODÁS**, **MOSAKODIK**; **TISZTÁLKODÁS**, **TISZTÁLKODIK**; **ZUHANYOZ**, **ZUHANYOZÁS**; **ZSEBKENDŐ**] – tehát a megadott rokon értelmű kulcsfogalmak felsorolása.

A megfelelő fogalomköri címszó kialakítása különösen a helyzetmondatoknál és a közmondásoknál okozott esetenként nehézséget, vagy eredményezett kétértelműséget. Például az **ELSZÓLÁS**, **ELSZÓLJA MAGÁT** fogalomkör esetében nemcsak azokra a szókapcsolatokra kell gondolni, amelyek magát az elszólás tényét rögzítik (**a szájára üt**; **kicsúszik [kiszalad] vkinek a száján egy szó [egy kifejezés]**), hanem azokra is, amelyek akkor hangzanak el, amikor egy adott beszédhelyzetben valaki elszólta magát. A **Mit is beszélek!** típusú szókapcsolatokat tehát az adott beszédhelyzetre történő beszélői reakcióként kell értelmezni.

A fogalomköri címszavakhoz vagy címszósorokhoz tartozó kifejezéscsoportok szerkezete

A gyűjtőfogalomként szereplő címszó vagy címszavak és a vonatkozó rokon értelmű fogalmak megadása után felsoroltuk az adott gyűjtőfogalomhoz tartozó szókapcsolatokat. A már ismert tipográfiai segédjelekkel előbb a (●) szólásokat adtuk meg, majd a (■) helyzetmondásokat, végül pedig a (◆) közmondásokat. A csoportokon belül az egymás után felsorolt szókapcsolatokat virgula (|) választja el egymástól. Helytakarékossági okokból azonban a szókapcsolatok a fogalomköri mutatóban nem szótárszerűen kifejtve, hanem a lehető legegyszerűbb alakjukban – de az alakváltozatok és a használat szempontjából roppant fontos vonzatok feltüntetésével – szerepelnek (tehát a meghatározások és a használati minősítések nélkül). A használó szükség esetén mindezeket az információkat természetesen szótárunk első, értelmező részéhez lapozva megtalálja.

Adott szókapcsolatot esetenként több fogalomkörhöz is besoroltunk. Ennek oka vagy az, hogy a szókapcsolatnak több jelentése van – így például a **(végleg) lehúzza a redőnyt** szólás egyaránt megtalálható a **BEFEJEZ, BEFEJEZÉS, BEFEJEZETTSÉG, BEFEJEZŐDÉS, BEFEJEZŐDIK**, a **HALÁL** vagy a **KUDARC** fogalomkörök alatt –, vagy az, hogy jelentésében több fontos jelentésmozzanat is megtalálható (a gömbölyded fiatal nőkre használt **töltött galamb** kifejezésben például egyszerre jellemző az **ALACSONYSÁG**, a **KÖVÉRSÉG** és a nagy **MELL**).

A szókapcsolatokat első betűjük szerint állítottuk sorba. E betűrendes felsorolásakor a gömbölyű zárójeleket valamint a vonzatokat jelölő *uki, vmi, ukinek, vminek, vmely* stb. alakokat nem vettük figyelembe. Az alakváltozatok összevonását vagy szétválasztását illetően általában az alábbi elveket követtük:

Összevont alakváltozatok

- Általános szabályként általában összevontuk – és a változatokat szögletes zárójelek között jelöltük – azokat az azonos jelentésű alakváltozatokat, amelyeknek a betűrend szempontjából nem az első eleme a változó: **erkölcsi halott [hulla v. nulla]; ember a gáton [a talpán]; egy szemernyit [egy szemet v. egy szemhunyást] sem aludt; kimászik a bajból [a csávából v. a pácból]; szorul a hurok *uki körül [ukinek a nyakán v. a nyaka körül]*. Ha a jelentések különbözőek, akkor természetesen nincs összevonás: **megtalálja a kiskaput; megtalálja (a) számítását**.**
- Összevontuk azokat a változatokat is, amelyeknek első – változó – elemei az adott kifejezéslistában közvetlenül egymás után következnenek a betűrendben (lásd később): **kidob [kilök v. kirak v. kitesz] az utcára *ukit*; cégéres [címeres] gazember; Dobbal [dobszóval] nem lehet madarat [verebet] fogni**.
- Szintén összevonással éltünk bizonyos esetekben a hasonlatokban is. Pl.: **úgy vi-gyáz *ukire v. vmire*, mint a szeme fényére [világára]** (lásd később).
- Azokat az azonos jelentésű változatokat, amelyekben csak szórendi különbség áll fenn, szintén összevontuk: **tudva tudván [tudván tudva]**.

Nem összevont alakváltozatok

- A jobb átláthatóság és a könnyebb keresés kedvéért a tartalmilag ugyan összetartozó, de a betűrendben egymástól távol eső rokon értelmű szókapcsolatokat nem vontuk össze, hanem önálló alakokként tüntettük fel, ha első elemük a változó: **albéretli дума ... rossz дума ... süket дума; ismeri *vminek* a nyitját ... tudja *vminek* a nyitját; Kopogjuk le! ... Nem vagyok babonás, de lekopogom.** Kivételt képez ez alól, ha az adott listában a kifejezés alakváltozatai közvetlenül egymás után következnek a betűrendben (lásd előbb): **kidob [kilök v. kirak v. kitesz] az utcára *vkít*; cégéres [címeres] gazember; Dobbal [dobszóval] nem lehet madarat [verebet] fogni.**
- A szerkezeti alakváltozatokat szintén külön egységekként szerepeltettük, még akkor is, ha a szókapcsolat első elemei azonosak (tehát egymást követnék a betűrendben): **belelóg *vkinek* a keze a bilibe, bilibe lóg *vkinek* a keze; megadja *vminek* a kulcsát, megadja a kulcsot *vmihez*.**
- Mivel ugyanarra a jelentéstartalomra néha igen jelentős számú – gyakran a kötőszóban is eltérő – hasonlat kínálkozik, ezeket a jobb olvashatóság érdekében főszabályként általában külön szerepeltettük: **olyan kicsi, ha leül a fűbe, rácsöpög a harmat; olyan kicsi, hogy a földből is alig látszik ki [hogy ki se(m) látszik a földből]; olyan kicsi, mint a kutya ülve.** Kivételt képez ez alól, ha a hasonlító tagmondat szórendi vagy szerkezeti változatról van szó, vagy ha a hasonlító tagmondat bővítményének lehetnek változatai. Ezekben az esetekben összevonással éltünk: **olyan kicsi, hogy a földből is alig látszik ki [hogy ki se(m) látszik a földből]; úgy alszik, mint akit agyonütöttek [mintha agyonütötték volna]; megszokott *vmít*, mint cigány lova a koplalást [a verést].**

Bízunk benne, hogy a szótárunk hatékonyan segíti az anyanyelvének tudatos és igényes használatára törekvő olvasót eligazodni a magyar szólások és közmondások gazdag világában.

Budapest, 2008. november

Bárdosi Vilmos

Rövidítések és jelek

HM.	helyzetmondat (■)
KM.	közmondás (◆)
BIZ.	bizalmas, fesztelen, közvetlen
GÚNY.	gúnyos, ironikus
NÉP.	népnyelvi (az ország nagy területén ismert, a stílusnak népies színt adó)
PEJ.	pejoratív, rosszalló, elítélő, lekicsinylő
RÉG.	régi, régies, elavulóban, kiveszőben lévő
RITK.	a köznyelvben még élő, de ritkán használatos
SZÉPÍTŐ	szépítő, eufemisztikus
SZLENG	szleng, argó, ifjúsági nyelv, nagyon fesztelen, humoros társalgási nyelv
TRÉF.	tréfás
VÁL.	választékos, irodalmi, emelkedett
VULG.	vulgáris, durva, közönséges, nyers, sértő
ill.	illetőleg, illetve
v.	vagy
<i>vki, vmi</i> stb.	valaki, valami stb.
→	lásd!
	a fogalomköri mutatóban a szókapcsolatokat választja el egymástól
;	a) a szótárban a frazémák jelentéseit választja el b) a fogalomköri mutatóban a szögletes zárójelben lévő kulcsfogalmakat választja el
< >	a mai nyelvállapot szerint csak állandósult szókapcsolat elemeként előforduló címszó elvont alakját, az idegen írású vagy hangzású, valamint a hangsúlyosan argotikus címszavakat jelzi (pl. <i>hadiláb, kurz, jergli</i>)
( )	a) nem kötelező elem az állandósult szókapcsolatban vagy annak értelmezésében b) gyakori vagy kizárólagos fogalomköri, használatköri megszorítás az állandósult szókapcsolat értelmezésében
[ ]	a) a címszó alakváltozatait jelöli b) a szókapcsolatok szóállományának változatait jelöli c) a fogalomköri mutatóban a kulcsfogalmak közötti képzettársításokon vagy rokon értelmű kapcsolatokon alapuló viszonyt jelöli
{ }	a helyzetmondatok, közmondásszerű szólások, közmondások esetében a beszélő álláspontját, értékelését jelöli
●	az értelmezett szólások tipográfiai segédjele
■	az értelmezett helyzetmondatok (HM.) tipográfiai segédjele
◆	az értelmezett közmondások (KM.) tipográfiai segédjele
○	a csak utalószóval ellátott szólások tipográfiai segédjele
□	a csak utalószóval ellátott helyzetmondatok tipográfiai segédjele
◇	a csak utalószóval ellátott közmondások tipográfiai segédjele

Feldolgozott szótárak

- A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- ALMÁSY JÁNOS: *Magyar közmondások gyűjteménye. Különös tekintettel az életbölcösségre és a nevelésre.* Franklin Társulat, Budapest, 1890.
- ANDRÁS T. LÁSZLÓ – KÖVECSESZ ZOLTÁN: *Magyar–angol szlengszótár.* Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- APRESZJAN J. D. – PÁLL ERNA: *Orosz ige – magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások 1–2.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
- BALÁZS GÉZA: *Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafizológia, aszfalköltészet, internetfolklór.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001.
- BALÁZS MARGIT: *A haza bölcse, a bolond gróf és a többiek. Ragadványnevek történelmünkben.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- BÁRDOSI VILMOS: *Francia–magyar szólásszótár.* Corvina, Budapest, 1997.
- BÁRDOSI VILMOS – SZABÓ DÁVID: *Francia–magyar kéziszótár.* Akadémia Kiadó, Budapest, 2007.
- BARÓTI SZABÓ DÁVID: *A magyarság virágai.* Komárom, 1803.
- BARTOS TIBOR: *Magyar szótár. Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára. 1–2.* Corvina, Budapest, 2002.
- BÉKÉS ISTVÁN: *Napjaink szállóigéi, I–II.* (2. javított, bővített kiadás), Gondolat, Budapest, 1977.
- CSABAINÉ CSER KATALIN: *Régi magyar szólásmondások.* Elektron Kiadó Kft., Budapest, 2002.
- CSEFKÓ GYULA: *Szállóigék, szólásmódok.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001. [A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 28, 1930¹].
- CSIZMADIA KÁROLY: *Bibliai eredetű szállóigék, szólásmondások, közmondások.* A Hazafias Népfront Győr–Sopron Megyei Bizottsága, Győr, 1987.
- DUGONICS ANDRÁS: *Magyar példabeszédek és jeles mondások. 1–2.* Szeged, 1820.
- ECKHARDT SÁNDOR – KONRÁD MIKLÓS: *Magyar–francia nagyszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA – GHENO DANILO: *Olasz–magyar kifejezések és szólások szótára.* Grimm Kiadó, Szeged, 2003.
- FORGÁCS TAMÁS: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- FÖLDES CSABA: *Magyar–német–orosz beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
- GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSZKY MIKLÓS: *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- GYŐRI GYULA: *Ariadné fonala. Naponta megidézett antik hősök. Antik eredetű kifejezések, szókapcsolatok magyarázatokkal.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

- HALÁSZ ELŐD – FÖLDES CSABA – UZONYI PÁL: *Magyar–német nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- HERNÁDI MIKLÓS: *Közhelyszótár*. Gondolat, Budapest, 1976¹; Aranyhal Könyvkiadó, Budapest, 2001⁴.
- HOFFMANN OTTÓ: *Mini-tini-szótár. A mai magyar diáknyelvi szinonimaszótára*. University Press, Pécs, 1996.
- KARDOS TAMÁS – SZÜTS LÁSZLÓ: *Diáksóder*. Falukönyv–Ciceró Kiadó, Budapest, é. n.
- KÁRPÁTI PAUL – WESTERHAUSEN KATALIN: *Magyar–német szólások. Redensarten Ungarisch-deutsch*. Argumentum, Budapest, 2001.
- KERTÉSZ MANÓ: *Szokásmondások*. Helikon, Budapest, [1922¹] 1985.
- KISS GÁBOR: *Magyar szokincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- KISS GÁBOR – PUSZTAI FERENC: *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- KÖVECSES ZOLTÁN: *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- MAGAY TAMÁS: *Angol és amerikai kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- MAGAY TAMÁS – ORSZÁGH LÁSZLÓ: *Magyar–angol szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Magyar értelmező kéziszótár*. Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. – Második, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő: Pusztai Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Magyar–francia rag- és névutószótár*. Szerkesztette: Kelemen Tiborné, Pap Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Főszerkesztő: Bárdosi Vilmos. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- MARGALITS EDE: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kókai Lajos, Budapest, 1896.
- MIHÁLYI JÓZSEF: *Magyar szólások és fordulatok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.
- O. NAGY GÁBOR: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest, [1966] 1976².
- O. NAGY GÁBOR: *Mi fán terem?* Gondolat, Budapest, 1979³.
- O. NAGY GÁBOR – RUZSICZKY ÉVA: *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- PACZOLAY GYULA: *750 magyar közmondás és szólás*. Veszprémi Nyomda Kft., Veszprém, 1991.
- PARAPATICS ANDREA: *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- PÓRA FERENC: *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve*. Gondolat, Budapest, [1907¹] 1991.
- T. LITOVKINA ANNA: *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.

- TÓTFALUSI ISTVÁN: *Színes szinonimatár*. Háttér Kiadó, Budapest, 1997.
- TÓTH BÉLA: *Szájrul szájra. A magyarság szálló ígéi*. Atheneum, Budapest, 1901; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994 (Reprint sorozat).
- ÚJVÁRY ZOLTÁN: *Szólásgyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- VARGA JUDIT – SAARINEN SIRKKA: *Veikö kissa kielen? Finn–magyar frazeológiai szótár*. PPKE, BTK, Piliscsaba, 2000.
- VŐŐ GABRIELLA: *Szaván fogjuk. Erdélyi magyar szólások*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1999.

Bibliográfiai válogatás a magyar nyelvű szakirodalomból a frazeológia elméleti kérdései iránt érdeklődőknek

- ÁBRAHÁM IMRE: *Főbb frazeológiai kapcsolatok Nyúl község nyelvében*. Budapest, 1982. (Nyelvtudományi Dolgozatok, 34.)
- BALÁZS GÉZA: Állandósult szókapcsolatok. In: Sipos Lajos (főszerk.): *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 141–146.
- BÁRDOSI VILMOS – HESSKY REGINA: Frazeológiai egységek szótári leírásának kérdései, *Filológiai Közlöny*, 1992 (3–4). 103–113.
- ELEKFI LÁSZLÓ – KOVALOVSZKY MIKLÓS: Állandó szókapcsolatok. In: Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő Kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. I. 172–175.
- FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN – TERESTYÉNI FERENC: *A magyar stilisztika vázlat*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA: Gondolatok a frazeológiai egységek szótári elrendezéséről. *Filológiai Közlöny*, 1984 (30). 297–303.
- FÓNAGY IVÁN: Beszéd és valószínűség. *Magyar Nyelvőr*, 1962. 309–320.
- FÓNAGY IVÁN: Nyelvek a nyelvben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XII. 1978. 61–105.
- GÓSY MÁRIA: A szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelt összetett szavak rendszere. *Magyar Nyelv*, 1975. 47–57.
- HADROVICS LÁSZLÓ: *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- JUHÁSZ JÓZSEF: *A frazeológiai egységek néhány kérdése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 150–153. (Nyelvtudományi Értekezések, 40.)
- JUHÁSZ JÓZSEF: A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szóképzéstudomány és jelentéstana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 79–97.
- KEMÉNY GÁBOR: *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

- KEMÉNY GÁBOR: *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XIV.)
- KISS JENŐ: *Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Nyelvtudományi Értekezések, 127.)
- R. MOLNÁR EMMA: *Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 575–578. (Nyelvtudományi Értekezések, 104.)
- R. MOLNÁR EMMA: *A szólások és közmondások nyelvi és nyelvhasználati arculata*. Kandidátusi disszertáció, 1984.
- O. NAGY GÁBOR: Mi a szólás? *Magyar Nyelvőr*, 1954. 110–126; 396–408.
- O. NAGY GÁBOR: *A magyar frazeológiai kutatások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. (Nyelvtudományi Értekezések, 95.)
- ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA: A szólások grammatikai tulajdonságai. *Magyar Nyelvőr*, 1981. 339–347.
- SOMHEGYI GYULA: Poligén frazemasorok a magyarban. *Magyar Nyelvőr*, 1987. 338–344.
- SOMHEGYI GYULA: Monofrazémák a magyarban. I. Valódi monofrazémák. *Magyar Nyelvőr*, 1988. 357–368.
- SOMHEGYI GYULA: Monofrazémák a magyarban. II. Ál-monofrazémák. *Magyar Nyelvőr*, 1992. 437–448.
- SZATHMÁRI ISTVÁN: Gondolatok a magyar frazeológiai kutatásokról. *Magyar Nyelv*, 1966. 504–511.
- TOLNAI VILMOS: *A szólásokról. Adalék a szóláshasonlatok, szólásmódok és közmondások elméletéhez*. Budapest, 1910. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 12.)
- TOLNAI VILMOS: Szólások. Szóláshasonlat, szólásmód és közmondás. *A magyarság néprajza, III. Szellemi néprajz, I.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. [1943]². 350–384.
- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA: Parömiológiai felmérés Magyarországon. Milyen formában és változatban élnek a legismertebb közmondások, és mi határozza meg az ismeretüket? *Magyar Nyelv*, 1996. 439–458.
- T. LITOVKINA ANNA – WOLFGANG MIEDER: „A közmondást nem hiába mondják.” Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLI).
- VOIGT VILMOS: A szólások általános elméletének kérdései. *Artes Populares*, 1980/6. 240–254.
- VOIGT VILMOS: Új jelenségek a szóláskutatásban. (O. Nagy Gábor emlékének). *Magyar Nyelv*, 1981. 404–409.
- VOIGT VILMOS: Kisepikai prózaműfajok. In: Voigt Vilmos (főszerk.): *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 7. fejezet. 303–355.